

nél későbbben terjedt el annál a keresztyén vallás; így midőn Reguly a vogulok között járt, daczára a keresztyén vallás érdekében kiadott szigorú tilalmaknak, az ősi hagyományok még jobbára fennvoltak. — Egészen más eset forog fenn azon altaji népeknél, melyek között a buddhismus, s még inkább ott, a hol az iszlám terjedett el, mely a régi hagyományokat egészen s nyom nélkül eltüntette.

Legjobban fennmaradtak a voguloknál, a kiknek Hunfalvy Pál közlötte teremtési hagyományuk hamisítatlan őseredetiséget lehell. A finn Kalevala alapjában egészen egyezik ezzel, de már nem képes oly messzire felmenni, mint amaz, s a részletekre sem annyira kiterjeszkedő. Az eszteknel is a finn Kalevalához hasonló emlékezetek maradtak meg a *Kalevi-poeg*-ről, azaz Kalevi fijáról, melyek azonban vegyítve vannak keresztyénkori újabb dolgokkal, s keresztyén vallási fogalmakkal. Végre, mi minket magyarokat illet, nálunk egy egészzsé önthető szerkezet épen nem maradt fenn; de igenis, maradtak fenn a magyar nyelvben még máig is tisztán felismerhető, s a vogul, finn-eszt teljesebb hagyományok világánál egész biztossággal megállapítható pogánykori töredékes szólamok.

Értekezésem folytán taglalgatni fogom először az ősi magyar pogányvallásnak fennmaradt, és az altaji népek észjáratiának egészen megfelelő kifejezésbeli találkozásait; azután áttérek az őskori viszonyok azonosságából keletkezett hasonló szólamokra. Annál becsesebbeknek kell ezeknek reánk nézve lenni, mert a magyar nemzet eredeti ősi lakhelyének kitudása, rokonsága, őskori intézményei, vallása, miveltségi állapotának e hazában megtelepedte előtt minő karban létele, ezek által nevezetes felvilágosítást nyerne. Ketté törött éremdaraboknak lehet azokat tekinteni, melyeknek egészen összeillő töréshelyeiből egymásra ismernek az ezredév óta elvált testvérek, kik a Kalevala szavaival szólva:

Egy anyának gyermekei,	Me yhen emosen lapsët,
egy madárnak a költeti,	yhen linnun liekuttamat,
azon tyúknak a kotlata,	yhen hanhen hautelemat,
fogoly madár fészke alja.	yhen pyyn pesästä saamat.

(XXIV. r. 800—4. v.)
 lőtközg jax = wgy s yzod, nav nedrezén nose nemazó) s. e. slyv kltat
 ifjals az goból-lobogant, ettemelj loge ögöböl a gefittéberre avasmmása

I.

Főisten: *Ukko*, magyarul *agg* vagyis az öregisten, felesége *eukko* magyarul *ike, úk*; az *isten* szó annyi mint *ise-ten* mai nyelven *atya-ég*; fegyverei: az *isten nyila*, *ukkon nuoli*, szóról szóra az aggnak nyila, *tüzes kardja vagyis kaszája, tulinen miekka*, mely az égen van, a kaszahúgy vagyis a mai kaszácscillag (Orion) és a mennykő vagyis jégeső. Alistenek: légiek, földiek, erdeiek, vizek, és alvilági vagyis földalattiak. Félisteni tiszteletben részesült hősök, a milyen lehetett őseinknél a magyarok istene. Az *ember* annyi mint *elm-ber* a vogul *elmpi* vagyis levegő fija.

Gyakran halljuk még mai napig is a magyar nép ajkain tetteleg élő eme kifejezéseket: „*öregisten*“; haragközben „*üsse meg az isten nyila, a mennydörgős mennykő*“; fenyegetőzés közben: „*megemlegeted a magyarok istenét.*“ Hogy ezek a magyar pogányvallásnak mind megannyi maradványai, arról senki sem kételkedik; de, hogy mily viszonyban állottak e töredékek az egészhez, eziránt nem vagyunk tisztában. Kísértsük meg tehát e töredékeket kiegészíteni. Hogy ezt tehesük, szükségünk van oly képzetekre, a melyekhez ezek úgy viszonylanak, mint például egy előttünk egészen ismeretes edény, házi eszköz, avagy hasonnemű tárgyhoz egészen hasonlatos oly töredékek, melyeket a romok közül csak most emeltek ki egy ily célból intézett ásatás következtében. De, hol teszünk szert ily képzetekre? Szerencsénkre ott van a finnek teljes épségben fenmaradt nagyszerű ily gyűjteményök, a „*Kalevala*“ hitregészeti és hősköltemény, melynek egész muzeumnak nevezhető kincsei közt lehetetlen, hogy ne találkoznának oly képzetek, a melyekhez mi saját gyér töredékeinket biztosan hasonlíthatjuk, s képzeletünkben kiegészíthetjük. A finn hitregészettel becsre nézve, nem versenyezhet ugyan az esztek ilynemű gyűjteményök, az újabb időben egy egészszé átöntött „*Kalevipoeg*“ című hasonszellemű költemény, mindazáltal az is sok becsest foglal magában, s az összehasonlításra az is kínálkozik. A Reguly gyűjtötte vogul mondák, melyeket Hunfalvy Pál fejtett meg, tárgyunkra még a Kalevalánál is becsesebbek.

A pogány finneknél az isten fogalmára a *jumala* szó használatik vala, s Castrén azon nézetben van, hogy a *jym* = zaj gyöktől származva eredetileg a dörgő eget jelentette, megfelelőleg az altaji

népek észjاراتának, melyeknél az isten fogalmára kivétel nélkül az *ég* szó használtatik. Legérdekesebb reánk nézve, magyaros szerkezeténél fogva, a vogul *numi-tarom*, szóról szóra = felső-ég, a mint nevezik a főistent. Érdekes még reánk nézve a sinai *tien* szó, mely szintén eget jelent, és a *tangri* szó a török nyelvekben ugyanazon értelemmel. Mindezen szavak egyaránt jelentik úgy az eget, mint magát az istent, mert az emberi szellem lényegéhez tartozik lassanként az érzékiről az érzékfelettre, a különlegesről az általánosra fölemelkedni. Így a finneknél is *jumala* eredetileg az eget, s csak később jelentette az istent; végre más isteni lényeknek is tulajdonított. Ugyanis valamennyi altaji népek természetisztelők voltak, kezdetben tisztelvén magokat azon természeti tárgyakat, melyeknek jótékony avagy pusztító hatásait, áldásaikat avagy rontásaikat naponként tapasztalják vala, eget, csillagokat, holdat, napot, s a tőle eredetnek képzelt tüzet, a vizet, levegőt, földet stbit, s csak akkor és ott, a hol, mint a finneknél is, nagyobb műveltség fejlődött ki, képződött a pantheismusnak egy oly magas neme, mely a természet nevezetesebb jelenségeinek külön-külön s egymástól egészen független kormányzó szellemeket, s ezeknek feleséget, gyermeket, s külön-külön egészen önálló háztartást, s emberi foglalkozásokat tulajdonított. Így a nap szelleme korán reggel felkelt, napközben megtette a maga pályafutasát, este felé szállására tért, s saját hajlokában lenyugodott. Így voltak a többiek is mind, kiki a maga hatásköréhez képest. A finnek őskori pogányvallása tehát a görögromai polytheismustól abban különbözött, hogy míg ez utóbbiaknál egy egymással rokon és kölcsönös függésben élő istencsaláddal van dolgunk: a finn s a vele rokonnépek mythologiai isteneik, ki kisebb, ki nagyobb, de mindnyájan önálló hatalmak voltak, a kiknek egymás dolgaiba semmi beavatkozásuk nem volt, vagyis runói nyelven szólva, magok gazdái. Castrénnek e megkülönböztetése különösen mireánk fontos. Ugyanis a magyar pogánykori vallásnak a világ valamennyi népei mythológiájával való összehasonlítására csak még nevelni fogja a zavart, mely annál nagyobb fog lenni, mennél számosabbak lesznek a hasonlatosságok a legkülönbözőbb népek mythologiai képzetei és a sajátunkéi között. Egyes találkozások egészen idegen népek ősvallási nézetei között is lehetségesek, a nélkül, hogy rokonoknak volnának mondhatók. Íme Castrén éleseszű megkülönböztetésében rejlik az árja és altaji népek my-

thológiájának egymástól való lényeges eltérése, mely által egyedül lehetünk képesek a latin és görög íróknak az altaji népek vallására vonatkozó, általában odavetett saját fogalmaik szerinti tudósításokat tisztázni, s kellő értékekre alászállítani; például, hogy a magyarok tisztelik a *tüzet, léget, és vizet*, tisztelik még, s énekkel dicsérik a *földet* stb. Csak így következtethetünk arra is biztosan, hogy miben állott, milyen lehetett e tisztelet. Ugyanis azt hinni, hogy a pogány magyarok ezeket úgy tisztelték volna, mint például a rómaiak Jupitert, Marsot, Vulcant stb., valóságos képtelenség, mely az összes altaji népek ősvallási nézeteivel homlokegyenest ellenkezik, a kiknek sem templomaik nem voltak, sem más fénytűzési czikkeik, s általában isteneik testi alakban a földön nem is fordultak meg. A tisztelet többnyire imádságokból állott, némelyeknél azonban áldozatokból is, a mint különösen a voguloknál és őseinknél is fejrlovak áldoztattak. A görög és római írók tudósításai tehát igazak lehetnek a nélkül, hogy az isteni tisztelet maga oly természetű lehetett volna, a milyennek azt ők, saját isteneik tiszteletét tartva szem előtt, képzelik vala. Még leginkább egyezik a finn mythológiának s méginkább a vogulnak a nemzeti hősöknek tulajdonított tisztelete a görög-római heros-cultussal. Ilyenek voltak a finneknél Väinämöinen, Lemminkäinen, és Ilmarinen, általános elnevezéssel Kaleva fiai; a voguloknál a *Tarompiak* ú. m. *Lopmusz-, Suoma-, Sarhu-ater tarom,* és *Numi tarom väsipi* (magyarúl Numi Tarom kis fija). Mindezek nemzeti istenek voltak, és ilyen lehetett a *magyarok istene* is.

De e tisztelet magától fejlődött ki, és mindössze is emlékeiknek fentartásában, viselt dolgaiknak dicsőítő énekekbe foglalásában állott. Hogy ily tisztelete a nemzeti hősöknek őseinknél szintén nem hiányzott, azt, ha történetíróink egyhangulag nem bizonyítanak is, kétségenkívülivé tenné, hogy még a keresztény vallás általános elterjedte után is egész Mátyás királyig, sőt halála után is sokáig fennmaradt a magyar népnek azon, hogy úgymondjam, ösztönszerű szokása, mely még Mátyás királyt is szereti mai napig is ily nemzeti s valóságos mythologiai hősnek feltüntetni.

Mindezek felett volt a *főisten*, kit a finneknél *Ukko ylijumala, tahi taato taivallinen*, az esztek: *vana isa, vana taat*, vagyis *öreg atya, vén tatá*-nak neveznek vala, melynek tisztán megfelelő fogalma a magyar nép nyelvén máig is élő *öregisten*. Ugyanis tudnunk kell,

hogy az altaji népek a főistenben jóságos jámbor atyát láttak, egy áldott agastyánnak minden jó tulajdonságival és szeretetre méltóságával. Ennek rendes elnevezései a finnben ezek valának: *taivahan jumala* menny istene, *taivon taato* mennyei atya, *taivahan Utko* menny aggja vagyis örege, *yljumala* fő vagyis fölséges isten, *ilmojen jumala* levegő istene, *ilman kuningas* levegő királya, *mies taivahinen* mennyei ember, *pilven püällinen jumala* felhők felett való isten, *ilman kultainen kuningas*, *hopeinen hallitsija* levegő arany királya, ezüst uralkodója, *pilvien pitüja hattarojen hallitsija* a fellegek hordozója, fergetegek kormányzója, *taivahan napanen* ég köldöke vagyis középpontja, *ilman kaiiken kannataja* az egész lég hordozója, *puhki pilvien puhuja*, *halki ilman haastelija* a felhőkön által szálló, a levegőn át kiáltó, *autuas* boldog, *vaakainen luoja* jámbor teremtő, *kaikkivaltias* mindenható, — mely jelzőszavak a neki tulajdonított sajátságokat, ú. m. boldogságot, jóságot, jámborságot, mindenhatóságot, tartózkodása helyét, foglalkozásait egészen kifejezik.

E jelző szavak között leginkább az isten jóságára vonatkozóknak vannak nálunk megfelelői, mint a melyek a keresztény vallási nézetekkel leginkább voltak összeférők és ennél fogva a hit-téritők részéről való üldöztetésnek is legkevésbé voltak kitéve. Ezek közül különösen a *mindenható isten*, *teremtő isten*, és *boldog isten* elnevezéseknek az ősi pogányvallásban is széltire divatoztára bizton következtethetünk; az elsőnek merész és a keresztény korban szokatlan képzéséből, ugyanis a *hat het* ige átható igeszói értelemben e korban már nem jön elő, mint a hogy itt előfordúl; a másodiknak az árja nyelvekben legalább közbeszédben, interjectio gyanánt használtatva, egészen szokatlan, sőt ismeretlen voltából; a harmadikra nézve pedig adattal bírunk, a Toldy Ferencz kiadta „Magyar Szentek Legendái“ között sz. Gellért legendájában ez a hely fordúlván elő (54. lap): „És az ő tanácsának intéséből akkoron kele fel, hogy a sziz Máriát ez Magyarországbán Boldogaszszonynak avagy ez világnak nagyasszonyának hívnák“, mint a ki a mennyei dicsők seregében közvetlen az isten után következik, s a mely cím azelőtt csak az istent illette, most pedig a többi szentek felett való megkülönböztetésül ő reá is kiterjesztetett. Vajha téritőink a régi ősvallásnak a keresztényvallással nem ellenkező egyéb részleteiben is ily józan eljárást tanusítottak volna!

E jelző elnevezések egyikéből a *taivahan napanen* (menny-

köldöke avagy *középpontjá*)-ból láthatjuk, hogy az öregisten, Ukko, az ég középpontján tartózkodónak képzeltetett, s mivel egészen emberi módra képzeltek, a honnan többek között az ő „*mennyei ember*“ (mies taivahinen) nevezete is, azért képzeletökben fel is fegyverzék nyíllal (Ukkon nuoli) magyarul: isten nyila, mely a szivárvány (taivon vagy Ukkon kaari) volt csomó tüzes réznyilvesszővel, továbbá karddal, vagyis kaszával (miekka tuliteränen, säkeihinen säilä), végre egy kalapáccsal.

A villámlást részint Ukko kardja fénylésének, részint emberi módra csiholásnak, tüzet-ütésnek képzelik vala, a mint a kardja fokával önkörméből tüzet üt. Így ütött ő tüzet például akkor, midőn Éjszak asszonya Louhi Kalevalából a napot, holdat és a tüzet elorozta, és a hegyekbe elrejtette, a Kalevala szavai szerint:

Erre Ukko az ég ura,	Tuo Ukko ylijumala,
A lég dicső alkotója,	Itse ilman suuri luoja,
Idegenlve ezt a dolgot,	Alkoi tuota ouastella,
Fejét törte, gondolkozott,	Arvelee, ajattelevi,
Micsoda az a hold előtt?	Mikä kumma kuun edessä?
Nap útjára mi vetődött?	Mikä terhen päivän tiessä?
Hogy a hold nem világíthat,	Kun ei kuu kumotakana,
A nap nem süt, nem ragyoghat.	Eikä päivä paistakana.
.
.
Kicsiholt a lég Ukkója,	Tulta iski ilman Ukko,
Tűzvilágot így támaszta,	Valahutti valkeata,
Tüzesélü szablyájával,	Miekalla tulliterällä,
Szikrát szóró jó kardjával,	Säilällä säkenevällä;
Tüzet ütött önkörméből,	Iski tulta kyntehensä,
Keze ujja véghegyéből.	Järskytti jäsenehensä.

XLVII. r. 51—72. v.

Az altaji népeknél félisteni tiszteletben részesült nemzeti hőseikről szólótomban említém, hogy ezek általános elnevezéssel finnül *Kalevalaiaknak*, esztül *taaraiaknak*, vogulul *tarompiaknak* neveztetnek. A finn és eszt tudósok nincsenek még egészen tisztában ezen elnevezések valódi értelmére nézve; de az általános nézet azt tartja, hogy ezek sem jelenthetnek mást, mint a voguloknál az altaji gondolkozásmódot oly híven ecsetelő tarompiak, mely szó

ég- vagy istenfiakat jelent. A vogul kisebb teremtési monda így fejezi ki: „A Tarom teremtette nép mind isten fiai (tarompit)“ (Tarommal táretim magom äkmos tarom-pit olét). Egészen összhangzásban van ezzel Donner O. finn tudósnak az eszt „Kalevipoeg“ című hőskölteményről szóló értekezése (Suomi, új folyam, V. köt.), melyben a finn mythológiában néhol előforduló eme kifejezést *Kalevan miekka* K. kardja (az Orion vagyis kaszáscsillag), mely Väinämöinen kaszájának is mondatik, felfejteni és e másik kifejezésekkel: *Kalevan tulet, valkeat* (Kaleva tüze, világa) összeegyeztetni igyekeznek. A megfejtés oda megy ki, hogy Kaleva és Taara egyértelmű az éggel; s az a fényes csillagesoport, a *kaszáscsillag*, senki másnak, mint az ég urának, tündöklő fegyvere. Szépen s önként társakozik e nézethez ugyanazon csillagesoportnak magyar neve, a *kaszáscsillag*, mely az eddig előadottakból láthatólag, korántsem a kaszásokról neveztetik így, hanem magáról a kaszáról, vagyis isten kardjáról, a miért régenten nem is hitták azt kaszás csillagnak, hanem *kaszahúgynak*, a mint ez nyelvemlékeinkben kizárólag e néven jön elő. Csak későbbben lett abból kaszáscsillag, midőn már az annak eredetéről szólló hagyomány a nép emlékéből kihalt.

Ukko-nak hatásköréhez tartozott a földet esővel öntözni, s termékenységét előmozdítani, a felhőkön uralkodni, szeleket, ferge-teget féken tartani, avagy azokat unokái az emberek kértére alábocsátani. Így kér tőle Ilmarinen egy ízben jó szánúthoz való havat; Lemminkäinen, midőn Éjszakhonból második nőt akar venni, s Éjszakasszonya a szokásos három próbamüvet feladja neki, melyek egyike volt a Hiite (gonosz szellem) paripájának elfogása, hogy ezt sikeresen végezhesse, a paripára jegeszáport :

Ukko felhők fenntartója,	Ukko pilvien pitäjä,
Fellegeknek kormányzója,	Hattarojen hallitsia!
Segélyemre nyisd meg eged,	Taivas auoksi avaos,
S egész légén tégy réceket	Ilma kaikki ikkunoiksi,
Önts vaszáport az egekből,	Saa'a rautaiset rakehet,
Jégesöt a fellegekből.	Laske jäiset jäähyttimet.

XIV. r. 305—310.

Más alkalommal, midőn ugyanő kovács Ilmarinen lakadalmából kihagyattatását megakarván bosszulni Éjszakhon gazdáját párbajra hívja, s őt megöli, a tett végrehajtása után sassá alakulva

menekszik, a levegőben a nap forró sütését nem bírván kiállani, ködfelhőt kér:

Oh Ukko, te kegyes isten	Oi Ukko hyvä jumala!
Szerezz ködös felhőt nekem,	Laaipa utuinen ilma,
Egy kis felhőt fenn az égen,	Luoppa pilvi pikkarainen,
Oltalmában hadd mehessek	Jonka suojassa menisin,
Én házamba érkezhessenek,	Kotihini koitteleisin,
Édes kedves jó anyámhoz,	Luoksi ehtoisen emoni,
Áldott öreg asszonyámhoz.	Tykö valtavanhempani!

XXVIII. r. 37—46. v.

Ilmarinen felesége az ő tüzes élű réznyilait kéri, melyekkel megölö gyilkosát Kullervót ölje meg:

Oh fölséges Ukko isten!	Oh Ukko ylijumala!
Ajazzd fel te roppant nyilad,	Jouttele jousi suuri,
Vedd elő legkülönb ijjad,	Katso kaaresi parahin,
S réznyílvesszőt illessz arra.	Pane vaskinen vasama,
Te lángoló kézíjjadra	Tuon tulisen jousen päälle,
Tüzes nyilat jól helyezd el,	Työnnytä tulinen nuoli,
Réz vesszejét gyorsan lödd el,	Ammu vaskinen vasama,
Lödd keresztül őt a hónyán,	Ammu kauta kainalohon,
Tüzd által a háta husán,	Halki hartio-lihojen,
Kalervonak gonosz fiját,	Kaa'a tuon Kalervon poika,
Halasd meg e hitvány szolgát,	Ammu kurja kuoliaksi,
Aczélhegyű lángnyiladdal,	Nuolella teräsenällä
Te rézvessző szálaiddal.	Vasamalla vaskisella.

XXXIII. r. 264—269. v.

Hatás köréhez tartozott tehát a *jégeső*, és *mennykő is*. Nálunk ma már a mennykő szó eredete elvegyültével, a magyar nép rendszeren egynek tartja ezt a villámmal, de ezt eredetileg nem jelentette, hanem kökemény jégzapot; ekkor ugyanis hullott az égből a vasas kő-eső, vagyis a mennykő. Ilyen köesőt kért, mint a fennebbi idézetből láthatjuk, Lemminkäinen, midőn a Hiite lovát elakarta fogni, s Ukko adott is az ő könyörgésére felhőt fergeteget, hullottak nagy darab jegek, „kisebbek a lófejénél, nagyobbak az emberénél.“ Ószhangzásban van ezzel egy a magyar népnél máig élő elég különös átkozódás, mely szintén nem fordul elé más népek-

nél: *verjen meg a jégeső*; megemlíthetjük e mellett a vogul *ültäzung* szót is, mely annyi, mint „kö-esni.“

A *jumala* (isten) szó a finnben általános elnevezés, mely több isteni lényeknek is tulajdonítatik a finn mythológiában; midőn azonban a főistenről van szó, ennek különleges neve *Ukko*, s oly nagy tiszteletben tartatik vala, hogy valamint a hébereknél tilos volt a Jehova nevét szükség nélkül kimondani, úgy a finnek is még könyörgéseikben is előbb a kisebb isteni lényekhez, s csak kikerülhetetlen szükség esetében, avagy igen nagy fontosságú dolgokban folyamodtak ő hozzá könyörgéseikkel.

Említém feljebb, hogy a pogány finnek Ukkót egészen emberi módra képzeltek, a kinek csak úgy megvolt a maga felesége, gyermeke, mint akármelyik becsületes finn embernek. Feleségének neve *eukko*, melynek, a feljebb adtam értelmezés szerint, a régi nyelvben még élt, de ma már divaton kívüli *ike, uk* magyar szó felel meg, jelentvén mind a kettő „avia, nagyanyát“ (l. Mátyás Flóriánnak a régi magyar családi elnevezésekről írt cikkét, NyK. III, 327. l.). De az Ukko feleségének szerepköre nincsen, ez lehet az oka annak, hogy hitregészeti töredékeink között ily női istenség nem jön elő.

[Említém azt is, hogy az altaji népek az *isten* elnevezésére különbség nélkül az ég-, menny-ég szót, s különösen a törökök a *tangri* szót használják vala; látók azt is, hogy a főistent kivétel nélkül atyjoknak nevezgetik vala. Íme e két felfogással már az 'isten' szót is szépen megmagyarázhatjuk, hogy mit jelentett. Az *isten* szó összetett szó, melynek első része a Halotti Beszéd *ise-je*, a második a *ten* szó = ég, a finnek taivon taato, égi atyá-jok, az esztek vána isa, vána taat-jok, s a vogulok numi tarom atyjok].

Voltak ezenkívül a finneknek még számos istenségeik; ilyenek a nagyobbakból a *levegöben*: a nap (päivä), hold (kuu), gönczöl-szekér (otava), s a finnek mint tengerész nép által különösen kegyelt éjszakcsillag; — a *vízben*: a szinte nagy, de félelemmel párosuló tiszteletben részesült kincsszomjas, végtelen gazdagságú, sászakállú (ruhoparta), tajtékmezü (vaahti-vaippe), száz aknán uralkodó (sata-hauan hallitsija), vízi gazda, víz aggja, véne (veen isäntä, ukko, vanhin), hullámkirály *Ahto* (aaltojen kuningas Ahto), s ikéje vagyis felesége Vellamo (veen eukko, veen emäntä), vízi népével együtt. — A *földi* istenségek közt a jóságos földanya, kit aggnőnek

képzelnék vala, s háladatos kegyelettel, hol föld-ikéjének, hol föld-anyának nevezgetének hozzáintézett könyörgéseikben. De már az erdő és vadászat istenét a barnaszakállas, fenyőlevélsüveges, mohbundás *Tapio*-t (halliparta, havu-hattu, naava-turki) az általános gondolkozás módja szerint tisztos öregnek (metsän ukko), feleségét pedig tisztos öregnőnek, *Tapio* telke gazdasszonyának (*Tapion talon emäntä*), s mint vadásznép monnó iránt való kegyeletes tiszteletöket mindenféle hizelgő elnevezésekkel fejezték ki, a milyenek voltak: erdőkirály (metsän kuningas), rengeteg királya (korven kuningas), vadon ura (salon herra), föld fenntartója (maan pitäjä), sőt nagy teremtő is (suuri luoja); felesége jelző elnevezései: erdő kegyes adományzója (metsän armas anti-muori), erdő mézes asszonya (metsän metinen muori), erdölaka gondos asszonya (*Metsolan tarka vaimo*), erdő áldott gazdasszonya (metsän ehtoisa emäntä), tisztaságos asszony, szépséges képű (puhas muori, muoto kaunis) stb. *Tapió*ról szóltomban helyén látom megemlíteni, miszerint a *Tapio* szó azonossága már boldogult *Kazinczy Gábor*-nak feltűnt (lásd: *Finn Népmesék*); s nincs miért haboznunk a finn *Tapió*ban, mely helyneveinkben még máig megvan, saját pogánykori erdei istenünket felismernünk. Voltak még *Tapió*nak fiai és leányai is, minthogy azonban összehasonlításra semmi anyagot nem szolgáltatnak, elésorolásukat mellőzöm. Ezek voltak a jóságos erdei istenek; de volt egy gonosz erdei istenség is, *Hiite*, a kit a *Kalevala* úgy fest, mint az emberiség ellenségét, és minden rossznak megtestesülését.

Az erdei istenségekről szóltomban nem mulaszthatom el, mielőtt tovább mennék, egy a magyar népnél divatozó kifejezést taglalni, s illetőleg annak értelmezését a finn mythologia segélyével megkísérteni. A köznépnél gyakran lehet hallani, hogy midőn nők férfiakról beszélnek, s valakinek nehezen sikerülni akaró férjhez meneteléről van szó, az ilyen nagy könnyen oda veti „*oh van még elég az isten ménésében*, t. i. legény, a mivel a férfi nem iránt jó adag megvetés van kifejezve. Ha ma megkérdeznők az ilyeneket, hogy mi ez az *isten ménese*, aligha tudna az illető erre feleletet adni. Már ha e kifejezésnek a finn mythológiában egészen hasonmását nem találjuk is, de minden esetre van ott egy ehhez sokban hasonló, a *Kanteletarnak* egy költeményében, melynek czíme ez: „*A róka panasza*“, s a mely így kezdődik:

Repo juosta reyätteli,	A róka megiramodék,
Pitkin vuorta voivotteli:	Hegy hosszában jajgatózék:
Riu, rau, repo rukka,	„Riu rau szegény róka,
Miss' olit tämän kesyen?“	Hol nyomorgál nyár hosszanta?“
„Jumalalla paimenessa	„Nagyistennek a nyájába
Karjelaissa kaikkivallan.“	Neki valék nyájcsordássa.“

92. sz.

Ebből láthatjuk, hogy ez („az isten ménese“) őspogánykori kifejezés, és az erdei vadakat általában jelentette; ezek voltak a finnen az isten nyája, a magyarban pedig az isten ménese.

A főbb istenségek sorozatát bevégzik *Kalma*, mai jelentése szerint halálbüz, ki *Kalmistóban* (temetőnek mondhatnók) a holt tetemeket tartja vala gondja alatt, és *Tuoni*, más néven *Mana* (manó), ki *Manalában* (földalatt), mint hatalmas istenség uralkodott az ő vérengző fiával (*Tuonen verinen poika*) és leányaival (*Manuttaret*), kik között leggonoszabb volt az utálatos fekete, kisdud alacsony termetű *Tuoni* leánya (*lyhykäinen Tuonen tyttö*, matala *Manalan neiti*). Maga az alvilág is csak olyannak képzelgetett, mint a felső világ, erdőkkel, vizekkel, szántóföldekkel, állatokkal stb.

Az istenségek, mint láthattuk, vagy férfi- vagy nő-nemen valók voltak, ezek vagy férjnél, vagy hajadonok. Ez utóbbiaknak megfelelnek a meséinkben előforduló tündérek, mely szó nem lehetetlen, hogy egy a finn *tytär* = lyány szóval; egyébiránt a mi *tündér* szavunkkal a finn hajadon isteni lények tulajdon nevei képzője is a *tar*, *tär*, p. o. e nevekben *Kuutar* Hold tündére, *Päivütär* Nap tündére, *Otavatar* (Gönczöl tündére), *Suomatar* Finnhon tündére, szinte mutat hasonlatot.

Az alsóbb foku istenségek közül különös figyelmünket érdemli *Ilmatar*, az *Ukko* főisten egyik leánya, a kinek tulajdoníttatik a *Kalevalában* a világ teremtése, s egyik nemzeti hősök *Väinämöinen* szülése, a ki e szerint az emberi nem ős atyja volna. Finn felfogás szerint tehát az emberek istennek nem annyira teremtményei, mint inkább neki egyenes ágon lemenő unokagyermekai, a kiknek a teremtés művében is, habár csak segédkező, de közvetlen részök volt. Egészen egyezik e finn felfogással a vogul, csak hogy itt az ember születése *Tarom* atyától még részletesebb mintsem a finnen; sőt hozzá tehetjük, hogy talán a geológiai kivánalmaknak is megfelelőbb, a mennyiben ez meg tudja különböztetni az együtt élésre

alkalmatlan óriási korszakot az emberkori időtől. A vogul monda szerint Numi Tarom vaskötelen bocsátja le ezüst bölcsőben az első emberpárt nem a földre, mely még akkor nem volt, hanem a levegőbe, hol őket ég és föld között függni hagyja. Itt születik Elm-pi = légfi, az emberi nem ős atyja. A finn mythos szerint az első ember Väinämöinen a lég bájos leányától, Ilmatar tündértől, születik hét száz évnyi terhesség után. Ilmatar azonban nem csak így, hanem egyszerűen impi-nek, szűznek is, nevezetik, a miből én azt következtetem, hogy a finn monda, alapjában véve, egészen egy a vogullal, de már annyira felmenni, mint ez, nem csak nem tud, sőt az impi szót, mely eredetileg semmi más nem lehetett, mint a vogulok elmpi-je, már nem értvén, azt már nem is férfineműnek, hanem nőneműnek veszi. A lappoknál az ember neve *almač*, a mi eredetileg szinte nem volt más, mint a vogulok elm-pije, a mi megint az altaji népek felfogásának e tekintetben is teljes és tökéletes egyezését annyira bizonyítja, hogy Hunfalvy Pál ezen egybevetések alapján biztosan állapíthatta meg, hogy a magyar *ember* szó sem jelenthet mást, mint az altaji népek egyező észjárataánál fogva lég-fit. Megjegyzésre méltó, hogy már Pázmány Diénesnek is feltűnt, hogy az *ember* szó összetett szó.

Feljebb a finnek főistene *Ukkó*ról szoltomban magát az *ukko* szót az *ag* szóval egyeztetém. Tevém ezt főleg Castrén tekintélyére támaszkodva, ki azt szinte a magyar *ag* szóval vetette egybe (Vorles. ü. d. finn. Myth.), ámbár magához e szóhoz sokkal jobban hasonlít az *ük* szó, melylyel azt *Ipolyi Arnold* is egyeztette. De ezen egyeztetésnek ellene szól az, a mit Mátyás Flórián a régi magyar rokonsági elnevezésekről tartott értekezésében erre nézve kifejtett. Ugyanis ő az *ük* és *ike* szót egyértelműnek véve okiratilag kimutatta, hogy hajdan monnó igen öreg asszonyt, tehát a mai felfogással ellenkezőleg nem férfit, hanem nőt jelentett.

Mindazáltal szabad legyen úgy az *ukko*, mint a vogul *elmpi*, és finn *impi* szavakra nézve elmondanom, s illetőleg megkísértenem kimutatni, hogyan lett a vogul hímnemű jelentésű ugyanazon szó a finneknél nőnemű jelentésűvé.

A vogul őspogányvallási monda, minekelőtte az ember a földön megjelenék, kétféle oly népet említ, melyek tagjai az együtt élésre, társadalom alkotására, alkalmatlanok voltak, s az első emberpárt mégcsak most bocsátá le *Numi-tarom* atya a magas égből.

Ellenben a finn mythologia mindezekről már mit sem tud, és csak Ilmatarral kezdődik, a kinek másik neve *ilman impi* = lég szüze. Ettől születik az első ember Väinämöinen, a ki végzi azután mindazt, a mit a voguloknál az első emberpár fija *Elmpi* = légfi. Az *impi* szó nyilván ugyanegy a vogul *elmpi*-vel, de már a *nem* nem egy, valamint magának a hitregének is elveszett egy része a finneknél. A szó ezen eredeti értelmének elváltozta nagyon is könnyen megtörténhetett e nyelvekben, a melyekben egyaránt hiányzik a *nem*. Így a magyarban szülék lánygyermekeiket „*édes fiamnak*, fiatalabb nőket *öcsém asszonynak*, nők egymást „*édes barátomnak* és soha sem *barátnénak* szólítják; a nők általános neve hajdan a *néemberi* = nőember, ma a népnél *asszony-ember*; férfiak, nők egymásközött *atyafiak*. — A finneknél sincs különben a dolog, sőt ott annyira megy, hogy beszédközben férfiak, és nők még annyi különbséget sem tesznek egymásközt, mint nálunk. Így Kivi Á. finn írónak „Kullervo“ című színművében ilyenek jönnek elő: Egy madarász leány így szól: *Olen linnustaja Nyyrikki, ju totinen ihmisen niinkuin sinükkin*. Madarász vagyok, s becsületes ember mint magad. Másutt ugyanaz: *ja olenpa vanhempani ainoa poika* és szüleimnek egyetlen fija. Ugyan e leányról mondják férfiak máshelyütt „*iloinen mies*“ vig ficzkó. Egészen így lehetünk mi magyarok az *ük* szóval, melyről bizonyos, hogy még Molnár Albert idejében női jelentéssel bírt, a melylyel ma már teljességgel nem bír; már pedig, ha Molnár Albert korától napjainkig a szó értelmére nézve ily változás történnhetett: az *ük* szónak *Ukko*-val való egybevetéséből és mindenkinek feltűnhető hasonlatosságából méltán gyaníthatnók, hogy ily értelemváltozás írott emlékeink korát megelőzőtt időkben csak úgy megeshetett, mint azután. Azonban legvalószínűbbnek látszik legalább nekem, hogy az *ük* szó eredetileg koros férfiaknak és nőknek egyaránt tulajdoníthatott, s ez esetben Mátyás Flórián fejtegetése tökéletesen igaz lehet, a nélkül, hogy a szónak kizárólag női jelentése igaz volna.

II.

Az altaji népek ősvallása egyik fővonásául azon különbséget állítván fel, mely a hellén-római és altaji népek ősvallása között az által van, hogy míg azoknál egy egymással rokon és egymástól függő istencsaláddal van dolgunk, az emberi nemtől annyira elkü-

lönítve, hogy előbb a földre kell leszállaniok, s egy azon találtató női szépséggel minden másnak tiltott, de nekik természetesen szabad szerelmi viszonyba vegyülniök, hogy egy-egy a többi emberi nem fainál jobb, különb fiat, hőst nemzhessenek: addig az altaji népek mind, kivétel nélkül, közvetlen istenfiak, a főistennek, vagyis *öreg* istennek valóságos fiai, s maga az *öreg* isten is lényére nézve egészen olyan, mint ők; neki fiai és unokái vannak, a kik a többi alistenekkel, hogy úgymondjam, egyenesen testvéri, atyafiui rokonságban vannak. Ily értelemben nevezik például a sinai birodalom mongol uralkodói birodalmokat mennyei birodalomnak, mely semmi egyebet nem jelent, mint a finn Kalevala, avagy az esztek Taarája; azért nevezte volt Batu chán is magát a magyarországi tatár pusztítás alkalmával egy neki tulajdonított, s a magyarországi lakosság-hoz intézett levélben a nap édes testvérének. Súlyt fekteték továbbá azon körülményre, hogy a finn istenségek, kisebbek, nagyobbak, mind saját háztartással bíró s egymástól egészen önnálló istenegyedek voltak, egészen emberi foglalkozással. Szükség tehát, hogy a dologról még tisztább képzeink lehessenek, az altaji népek társaséleti intézményeikkel is kissé közelebről megismerkednünk. Mint-hogy azonban jelen értekezésnek teljességgel nem lehet célja ethnographiai ismertetés: azért én csupán csak oly tárgyakra fogok szorítkozni, melyek nyelvyagi, avagy észjárati összehasonlítás anyagául szolgálhatnak, s azonkívül egyszersmind az altaji népek ősi intézményeire is alkalmasak világot vetni; a milyenek: a családi és társas életi foglalkozások, s ezek elnevezései

Házépítés, házasság, fürdő, a gőzfürdő, telek, a finn háztartásból folyó észjárati találkozások.

Hogy az altaji népek ott, a hol fényüzést akartak kifejtteni, ehhez nagyon is jól értettek, az kétségtelen. A finn népek azonban nem annyira *építettek*, mint házakat *raktak* (rakennan, taa), a honnan nyelvemlékeinkben mi is gyakran találkozunk a ma már divatból kiment *rak* igével *épít* helyett; így fordul ez első például a 400 magyar levél 281-ik levelében: „*azt a falt elhányattam, két vagy három annyi temérdekre rakattam.*“ E kifejezésnek megértésére szükséges tudnunk, hogy ama rideg éghajlaton, hol nagy területeken aránylag kevesebb ember élhet meg, mint szelídebb éghajlatunk alatt, úgy a népességnek egymástól elkülönítve és szétszórttan lakása,

mint különösen az erdőben bővelkedés miatt az emberek nem annyira kőből, mint fából, nem annyira építettek, mint *raktak* épületeket, a házak szálfáknak összerovátkolása, s végeikkel egymásra rakosgatása által épülvén fel. Éjszakon még máig is így építenek, sőt nálunk is a fában bővelkedő erdei lakosság. A házak egészen olyanok voltak, mint Zalában, Somogyban máig is láthatni ilyeneket, kéménynélküliek; a füst pedig egy a padlásan hagyott lyukon takarodott ki; az egész épületben csupán csak a tűzhely, és sütőpest (päätsi) volt kőből, a többi részei a háznak mind fából készültek, s a közök mohhal töltettek ki. Ez volt a ház, finnül *huone*, máskép *koti*, *kota*, *koto*, mely szó még a magyar *honn*-ban (= f. *kotona*) és *ház*-ban (= haza) van meg. A házi eszközök lehetőleg egyszerűek voltak, melyek közül az ágynek finn neve *vuode* (tő: *vuotehe*) anyagilag is egyezik a magyar *vaczok* szóval, mely szinte ágyat jelent. A házakat többnyire magok rakták, a mire többnyire a nősilés adott okot, a honnan a magyar szó *házasodás*, *házasság* is. Így, midőn Lemminkäinen Saari szép virágszálát, a bájos Kyllikkit elrabolta, s az előbb daczos leány végre sorsába belenyugodott, midőn sebes vágatva Lemminkäinen lakához már-már eljutnának, a leány így szól Lemminkäinenhez:

Ház közeleg ott vagy kunyhó,	Tupa tuolla tuolttavi,
Milyen éhséglakta kuczko;	Nälkäraunio näkyvi;
Kié ott az a házikó,	Kenen on tuo tupanen,
A díztelen rút vityilló?	Kenen koti kunnottoman?

XI. r. 331. v.

A tett kérdésre Lemminkäinen így felel meg:

Ne aggodjál te a házon,	Elä sic sure tuvista,
Sob' se búsulj a szálláson;	Huokaele huonehista;
Majd csinállok én más szállást,	Tuvat toiset tehtänehe,
Számunkra egy tetszőbb lakást	Paremmaisiet pautanehe,
Válogatott szálasfákból	Hirveistä hirsiköistä
A legépebb gerendákból.	Parahista parsikoista.

De őt erre haza érve anyja is önként serkentü mondván:

Állíts most már új falakat,	Seisottele seinät uuet,
Újíts meg az egész házat,	Tee koko tupa parempi,

.....

.....

Minthogy kaptál nőt jeleset, Nuoren neien saatuasi,
Ifju asszonyt jót helyeset. Kaunihin katsottuasi stb.]

395—400.

Hasonlólag Vainämöinen az örökhírű kovács Ilmarinen lakadalmában a gazdát felköszöntvén, dicséretére legelőbb is azt hozza fel, mily pompás nagyszerű házat épített:

A régiék előbb mindég	Ainap' entiset urohot
Fel a gazdát köszöntötték,	Ensin kiitivät isännän,
Ki a tórról tetőt szerzett,	Ku on suolta suojan saanut,
Házhoz való erdőről vett,	Koin forvesta kokennut,
Hozván fenyőfát tövestől,	Tyvin tuonut tyyskät männyt
Sima szálút tetejestől,	Latvoin lansatut petäjät,
Alkalmatos helyre rakta,	Pannut paikalle hyvälle
Gondosan megoltalmazta,	Asettanut ankaralle,
E nagyszerű családlakhoz,	Suuriksi suku-tuviksi,
Eme díszes udvarházhoz.	Kaunihiksi kartanoiksi.

XXV. r. 471—480. v.

A Kalevalának ezen most idéztem versei lakadalmi szertartási dal, a honnan tehát bizton következtethetjük, hogy az új házasok ős időkben, mikor még házhoz való hely és építőanyagok csupán csak a reá fordított fáradság árába kerültek, soha sem házasodtak a nélkül, hogy előbb házat ne építettek volna, s következőleg a magyar házasodás egyenesen ezt jelenti. A házakat hívták még ezenkívül tupának is, és a háznak egy jó nagy részét elfoglaló kályha tetején lévő fördőtől *pirti*-nek is; külön épület volt a sajátképeni gőzfördő (sauna), ezen igazi finn találmány. A gőzfördő (sauna) feltalálását a finnek nemzeti hőjük a jámbor öreg Väinämöinennek tulajdonítják, a ki azt azon alkalommal találta fel, midőn Éjszakhon nagyasszonya, Louhi, aszerencse és jóllét jelképét ábrázoló szampónak Väinämöinen, Ilmarinen és Lemminkäinen általi elvitele feletti bosszújában Väinö lakára járványos betegségeket küldött.

S Väinölä megbetegedék,	Pojat Väinölan potevi,
Kalev népe ágyba esék,	Läsivi Kalevan kansa,
Ragadós kórjárványokba,	Tautia tavattomia,
Neveik sem tudhatókba,	Nimen tietämättömiä,
Elrohadt az ágy alattok,	Alta lattiat lahovi,
Felettök a takarójok.	Päältä peite märkänevi.

Ekkor Väinö, a jámbor agg,
Mestere a táltosságna

Silloin Vanha Väinämöinen
Tietäjä iän-ikuinen

Legott fördöt melengetett,
Nagy köveket tüzesített,
Legtisztabb fadarabokkal,
Vizhordta fahasábokkal.
Árnyas helyre vizet hordott,
Nagy gondosan vesszöt hozott,
A vesszöket megbágyasztá,
Káka vesszöt melgankasztá.

Saatoi saunan lämpimäksi,
Kivet löylyn lyötäväksi
Puuhilla puhtahilla,
Ye'en tuomilla haloilla ;
Vei on vettä verhossansa,
Kantoi vastat varjossansa,
Hauteli haluiset vastat,
Sata latvat lauhutteli.

Ehhez aztán mézgülzt adott,
Illatos színméz oldatot,
Forró kövön átbocsátá,
Tüzes sziklán általhajtá.

Löi sitä simaisen löylyn,
Mesi löylyn löyhäytti
Läpi kuumien kivien,
Palavojen paaterojen.

XLV. r. 191—208. v.

Hogy a gőzfördő használata nálunk is, legalább a vagyonos-
bagnál, egész Mátyás király koráig divatban volt, azt Galeotti mű-
véből tudjuk, a ki a gőzfördőknek Magyarországon oly nagy diva-
táról emlékezik, hogy benne ebédeltek, vacsoráltak, sőt némelykor
benne is háltak, tehát egészen úgy, mint a finneknél van, a hol a
fördöt szinte így használják, lévén az a házi nőknek legkedvesebb
tartózkodási helyök, valóságos gynaeceum-ok. Itt szokták a beteg-
ágyas asszonyok gyermekeiket szülni s ápolgatni, a honnan láthat-
juk, hogy a gőzfördők ott nem annyira élvezetből, mint az éghajlat
szigorúsága által ajánlott szokásból használtatnak.

A fördő-készítés a házi fiatalabb nők szokott foglalkozása
vala, a mint láthatjuk ezt a Kalevala IV-dik runójából, a hol a
Joukaha huga megy a közel berekből fördövesszöt tépni.

Ama kis lány, a szép Aina,
Az ifiu Joukaha huga,
Mén a közel zöld harasztra,
Fördövesszöt hozni haza.
Szakít egy szált az atyjának,
Másik szálat az anyjának,
Szakítá a harmadikat,
Az ő virgoncz jó bátyjának.

Tuopa Aino neito nuori,
Sisar nuoren Joukahaisen,
Läksi luotoa lehosta,
Vastaksia varvikosta ;
Taittoi vastan taatollensa,
Toisen taittoi maamollensa,
Kokoeli kolmannerki
Verevälle veiollensa.

IV. r. 1—8 v.

Így teszi Osmotar, egyik nemzeti tündér Éjszakhon leánya lakadalmakor, ennek egyéb kötelességei közzé, ezt is :

Érkezvén az esti fürdés
Vizet hozz, és vesszöt készíts,
Ernyeszd meg a vesszöt szépen
Fördöben, füst nélküliben.

Ilta-saunan saapuessa,
Veet vetele, vastat kanna,
Hauo vastat valmihiksi,
Saunahan savuttomahan.

.

.

Onnan oszt' a házba térve
Hívd meg ipad a fürdésre,
„Édes kedves jó atyuskám,
Készen vár a fürdő immár,
Vizet hordtam, vesszöt vittem,
Minden polczot letörültem,
Eredj, förödj az eléig,
Lobácsolgass kedved szerint,
A gözöt majd magam verem,
Deszkák alatt ügyeskedem.“

Kun tulet tupahan tuolta
Käske appi kylpemähän :
„Oi on armas appiseni,
Jo on sauna joutununna,
Veet ve'etty, vastat saatu,
Kaikki lattiati la'aistu,
Mene, kylve kyllältäsi,
Valeleite, vallaltasi,
Itse lienen löylyn lyöjä
Alla lautojen asunen!“]

XXIII. r. 350—370. v.

Mondám imént, hogy a fürdő volt a nők tartózkodásának legkedvesb helye, s hogy a gyermekek is itt láttak először napvilágot. Eszembe juttat ez egy magyar közmondást, midőn a magyar nép valakinek kitünőségét akarja kifejezni, azt mondja, hogy „nem olyan bölcsöben ringatták azt“, és ehhez még azt is tudnunk kell, hogy e kifejezés soha sem vonatkozik valami magas eredetre, hanem inkább valakinek a más emberektől eltérő különös természetét akarja kifejezni. Van ennek a finnben egy egészen hasonmása, mely szinte a Kalevalában fordul elé, de a Kanteletar-czímű költeményes gyűjteményben is, és így hangzik :

Mert úgy van a lány alkotva,
Bölcséjében úgy ringatva.

Niinpä neiti luottunaki
Tytär tuuvitelunaki,

XXIII. r. 523—524. v.

mely szinte észjárati találkozás, és a kifejezés ősrégiségét tanúsítja. Ugyancsak a fürdőben szoktak a nők több házi foglalatosságot végezni, a melyekhez kiválóan melleg szükségeltetik, a milyen a da-gasztás, kovásztevés, szaladkésztés a sörhöz.

A finn háztartáshoz tartozott továbbá a kamra, melyet mindig

magasabb, dombos helyre építettek, ezt finnül *aitta-nak* hívják. Voltak még ezen kívül csüreik a gabona megérlelésére, hombáraik, pinczéik, karámjaik, s több más effélék. Egy ily finn gazdaságnak, hozzá értve a szántóföldeket és réteket is, *talo* = telek volt a neve, mert a finnek egyes földművelők, s másképen is, életre valók, s tökéletesen illik reájok a magyar kifejezés, hogy megélnék a *jég-hátán is*. Részint anyagilag egyek, részint észjárati találkozást mutatnak a háztartásban divatos finn szavak közt ezek: *koto* ház (v. ö. *haza* = *kotona*), *pirtti* fordó szó is, *peltó* szántó-föld, *kyntö-pelto* u. o. (v. ö. *kyntö-rastas*, másképen *kyntäjä-kylväjä* = szántó-vető; a szemes életet ők is *elo-nak*, életnek, híjják; *kuoka* = kapa, *kirves-kuokka* = csákány kapa, *nisu* = búza, *ruis* = rozs, *ohra* = árpa, *papu* = bab, *nyhiü* = nyüni, p. o. kendert, *niisi* = nyüst, stb., melyek reánk nézve annyival fontosabbak lehetnek, mert ezek minden más adatoknál világosabb bizonyítékát szolgáltatják irigyecink által oly sokszor kétségbe vont azon ténynek, hogy őseink, mielőtt még Lebediában letelepedtek volna, sem voltak minden műveltségi állapotot kizárólag nomádok. Így a szántást vetést és szövést fonást kétségen kívül ismerniök kellett, különben hogyan nevezhették volna a földművelőt szántóvetőnek, a szántó-madarat szántó-madárnak egészen azon észjárással, a minővel nevezik azokat a finnek *kyntäjä-kylväjä-nek*, és *kyntölintunak*.

Nevezetesb családi elnevezések: öregek, gazda, gazdasszony, ipa, napa, vö, meny, gyermek, lánygyermek, had, nem, faj, nemes, nemtelen, fajtalan.

Nevezetesb családi elnevezések egészen úgy, mint az isteneknél, ezek voltak: *ukko* = öreggazda (nagyuram), *eukko* nagyzasszony, *isäntü* = gazda, *emäntü* = gazdasszony, *isä* = atya (a Halotti Beszéd iseje), a Miatyánkban *isä meidän*; divatban van még a *tuato*, *maamo* = tata, mama (a mit a dunántúliak németesen, a németek pedig francziásan papa, mamának mondanak, holott a két testvér haza legtisztább magyar beszédü vidékein papa gyermek nyelven ennivalót jelent); após ipa = *appi*, napa = *anoppi*, vö = *vävy*, meny, menyecske = *miniä*, leány = *tyttö*, leánygyermek = *tyttölapsi*, a mi szinte nevezetes észjárati találkozás (minthogy ezt egy árja nyelv sem mondja így, például nem mondja a német mädchen-kind-nek) és *emon tuoma* = anya hozta, avagy mint csak még a múlt

században nálunk is divatban volt, bár nem kizárólag lánygyermekéről, hanem mindkét nembelít értve alatta: anyaszülött; fiú = *pojka*, — régibb szótáraink még szinte ismerik a *pajk* szót, a mely ma már csak némely vidékeken él még a *puja* szóban. A leányok hajadon fővel jártak, s megkülönböztetésül a férjezett nőktől igen költői elnevezéssel *kassa-pää* = fürtös fejüeknek neveztetek, a mely észjárásnak egészen megfelel a mi *hajadon* szavunk. A szülők, s kivált az anyák leányaikat kedveskedve kacsájoknak, tubájoknak, madaroknak, badarkájoknak, mézes bogyójoknak, áfonyájoknak, édes eprök, szedrök, szamóczájok, hajtásuk, zöldlevelök, virágszálok, aranyuknak nevezgeték, a mint a magyar asszonyok aranyom virágom, rubintom gyémántomnak mondogatják. Gyöngéden s egyszerűsrim szivrehatóan fejezi ki Joukahainen anyja, anyai keservét, fájdalját azon alkalommal, midőn leánya, hogysem az agg Vainö felesége legyen, inkább a tengerbe ölte magát, s így szól:

A kik vagytok szegény anyák,	Elkätte emot poloiset,
Oh soha ne míg a világ	Sinä ilmoisna ikänä,
Lyányotok ne gedéljétek,	Tuuitelko tyttäriä,
Növeljétek gyermeketek,	Lapsianne liekutelko,
Menni férjhez kedve ellen,	Vastoin mieltä miehelähän,
Mint én szegény anya tettem,	Niinkuin minä emo poloinen
Ápolgatám én leánykám,	Tuittelin tyttöjäni,
Nevelgetém én tubácskám.	Kasvatin kanatiani!

IV. r. 439—446. v.

A leányok eladók voltak, valamint nálunk is őskorban, csak-hogy ebbe magoknak az eladóknak is volt bele szólásuk; sőt, ha a kérő nem tetszett, erélyesen és sikerrel tiltakoztak még oly nagy hatalmu és tekintélyü anya ellenében is, a minőnek a Kalevala Éjszak nagyasszonyát Louhit festi, a kinek, midőn leányát rá akarja beszélni, hogy az öreg Väinöhöz, ne pedig az örökhírű Ilmar kovácsához menjen férjhez, a leány azt feleli, hogy:

Vén Väinöhöz én nem megyek,	Mene en Vämölän Ukkolle,
Oltalmára agg embernek;	Iki vanhalle varaksi;
A vén ember csak bajra van,	Vaiva vanhasta tulisi,
Csak unalom lakik abban.	Ikävä iällisestä.

XVIII. r. 657—660. v.

A leányoke ladó voltát láthatjuk a Kalevala XXII. rúnója 49—56.

verseiből, hol Osmotar így szól Éjszakhon leányához ennek lakadalmán : Eredj immár, eladott lány, Vele megvett szép tubácskám, Haza vivőd melletted van, Elvevőd künn a pitvarban Az ő pénzét megszeretvén, Kész od'adni kezed' lévén, Szeresd már most a szánkáját stb.

Ezek után áttérek a *had*, *nemes* és *faj* szó értelmezésére. A nyelvújítás szakában és azóta is nem egy oly szavunk keletkezett, a melyek, ha nem is rosszak, de legalább is feleslegesek voltak. Ilyen szó a *család* szó, mely valamint a *cseléd* a szlávból került át. De azt hinni, hogy a magyarnak e fogalomra nem volt szava, igen nagy tévedés volna. Őseink e fogalomra a *had* szót használják vala, mely szónak úgy Erdélyben, mint a két tiszavidéki nyelvjárásban sajátképeni értelme ugyanaz, a mi a *család* idegen eredetű szónak. Így, ha valakit lakadalomból avagy más hasonló ünnepélyességből kihagynak, az ilyen a neheztelését, bosszankodását így szokta elmondani „halottam hírét, ott volt N.N. had, meg az a had, meg ama had.“ A Dunántúl e szót már nem értik. A had szóból származik a *hadakozás*; hogy pedig mi volt a hadakozás az altaji népeknél, s következőleg őseinknél is, azt a Kalevalából igen tisztán megtudhatjuk. Két had, gyakran vérszerinti rokonok, atyafiak, testvérek ellenségeskedésben éltek egymással (lehetett erre az ok egyiknek vagyonosabb volta, nagyobb tekintélye, megsértés, bosszúállás, erőhatalom, nő-rablás), ilyenkor egyik had a másikat megtámadta, vagyis hadakoztak. Az ilyen hadakozásokban az egyetlen elv volt, *az az erősebb a ki hatalmasabb*, irtó háborúk voltak a szó teljes értelmében. Részint vízi háborúk voltak, részint szárazon estek meg; vízi háború volt az, melyet Väinämöinen, Ilmarinen, és Lemminkäinen Éjszakhon nagyasszonya, Louhi, ellen a szampóért vívtak, ellenben száraz csata volt, melyet Lemminkäinen még ezt megelőzőleg Éjszakhon gazdájával vívott volt. Ez utóbbiban különösen négy tárgy ragadja meg figyelmünket. Megtanuljuk ugyanis először a magyar közmondás eredetét : *hivatlan vendégnek ajtó mögött a helye*. Ugyanis Lemminkäinen a feletti bosszúságában, hogy Éjszakhon leányának Ilmarinen kovácscsal való lakadalmából, kötekedő természete miatt, kihagyták, a már megtörtént lakadalom után ellenséges szándokkal látogatóba megy Éjszakhonba, a hová megérkezvén közötté és Éjszakhon gazdája közt ily szóváltás esik :

„Hallod-e te Éjszak ura,
Nem volna-e az udvarba
A lovamnak árpa enni,
Én magamnak söröd inni?“

„Van biz' itten az udvarba
Hely lovadnak állania,
S nem tiltalak magadat sem,
Ha e házban léssz csendesen
Megállanod az ajtóban,
Erész alatt a pitvarban.“

Kuules Pohjolan isäntä,
Oisiko talossa tässä
Ohria orosen purra,
Olutta urohon juoa?“

„Ollevi talossa tässä
Tannerta orosen olla;
Eikä kielletä sinue
Jos olet siivolla tuvassa,
Oven suussa seisomasta
Oven suussa, orren alla.“

XXVII. r. 25—38. v.

2-or. Párbajban összecsapás előtt kardjaikat összemérék, a honnan a magyar közmondás „*karddal mérkőzni*.“ Ugyanis ezen ellenséges látogatásnak párbaj lett a vége, a mely mielőtt megkezdődött volna, kardjaikat összemérék, a minnek megtörténte után Lemminkäinen így szólott Ejszakhon urához:

„Kardod hosszabb egy kevésel, „Sinunpa pitempi miekka,
Első csapás tiéd, kezd el.“ Sinun eellä iskeminen.“

XXVII. r. 307—309. v.

3-or. A győztes Lemminkäinenről az mondatik, hogy Éjszak ura agyát úgy vágta le egy csapásra, *mint zöld répa nyers csiráját*, a mi maga is egészen magyaros, de az észjárati találkozás még bizonyosabbá válik Béla király névtelen jegyzőjének 8-ik fejezete ezen kifejezése által „*et tonsa capita Cumanorum Almi ducis milites mactabant tamquam crudas cucurbitas*.“

4-er. A magyar mesék között van egy, a melyben a meschőnek próba művek végzése adatik fel, a melyeket ha végrehajtani nem tud, fejét veszti, mely az udvaron való dombon levő századik karóra fog szúrattai, mivel már kilenczven kilencz karó el van látva a meschőshöz hasonló vakmerők pórúl járt fejeivel. Egészen ilyen sors várakozott Lemminkäinenre is, ha a párbajban legyőzetik.

Száz karó volt ott a halmon,
Ezer állott az udvaron;
Fők százával a karókon.
Egy van még fő nélkül való,

Sata oli seivästa mäellä;
Tuhat pystössä pihalla,
Saoin päitä seipähissä.
Yks on seiväs ilman päätä,

Fürge Lemminkäinen tehát
E szegénynek kaponyáját
Az udvarról kihurczolá,
S a karóra reá szúrá.

Tuop' on Lieto Lemminkäinen
Otti pään pojan pätöisen,
Kantoi kannon kartanolta,
Senki seipähän nenähän.

Magát az összeütközést csatának *sota* nevezék, a mi nyilván egy a magyar *csata* szóval, mivel a finneknek *cs-jök* épen úgy nincs, a mint a csángó magyarok sem tudják azt kimondani. Fegyvereik voltak a *kard* = miekka, *säily*, *tappara*, *nyíl* = nuoli, *lándzsa* = keihäs, ezek közül csak a *nuoli* = nyíl egyező a magyarral.

Az ekkép hadakozott férfiak magokat *uraknak* = férfiak, hősöknek, finnül *wros*-nak nevezik vala; így nevezék az asszonyok is férjeiket, innen van a magyar népnél is azon szokás, hogy az asszonyok férjeiket uroknak híjják, mind e mai napiglan; nem mintha férjeiknek szolgálóik volnának, hanem csupán azért, mert e szó régenten annyit tett, mint férj, férfi; semmi esetre sem pedig nem volt az *úr* szónak *dominus* értelme, a szó e mai jelentésével nem is bírhatott, mivelhogy hiányzott az intézmény, mely ennek ily értelemben használására okúl szolgálhatott volna. Hadnagyaik igen is voltak, a hadak vagy nemzetségek fejei, de *úr* közöttök a mai értelemben nem volt, nem lehetett. A szolgálak kétfélék voltak: *orja* = harczi fogoly vagyis rabszolga, és *palkkalainen* béres, különbség nélkül használtatva férfi avagy női szolgálak jelölésére; a második nevezetes észjárati találkozás, mely egészen az őskorbéli intézményekből veszi eredetét akár a *béres* szó értelmét, akár a képzésnek a finnel egészen egyező alakját tekintjük. A mi a *hadúr* szót illeti, ez, tudjuk, hogy új szó, melyet őseink nem ismertek, azért nincs róla mit szólni.

A *hadnak* csekély változással egyértelmű szavai voltak a *nem* és *nemzetség*, melyek egyúttal a magyar *nemes* és *nemzetes* őseredeti magyar megtisztelő szavak értelmezésének valódi kulcsát szolgáltatják, melynek magyarázatául kínálkozó következő nevezetes helyet találunk a Kalevalában, hol Pohjola asszonya leányának férjhez mente alkalmával a lakadalmon jelen volt nemzeti tündér Osmotar mind a vőlegénynek, mind a mennyasszonynak jövő életpályájokra igen szép és üdvös tanácsokat ad; a vőlegényt oktatta, így szól hozzá:

Ne is mondjad e leánykát,
Mí hófehér szép tubácskánk'

Ellös vainen neivistamme,
Tätä liina-linnustemme

Valamikép nemtelennek,
 Avagy nemzetségtelennek,
 Mivelhogy van ő nekie
 Nagy neme, fő nemzetsége;
 Véka babot ha vetnének
 Egy szem jutna mindeniknek,
 Véka lent ha elvetnének
 Egy szál jutna egynek-egynek.

Sanoko su'uttomaksi,
 Laatiko lajittomaksi!
 Onpa tällä neiollamme
 Suku suuri, laji laaja;
 Kappa ois kylveä papuja,
 Jyvä kullenki tulisi,
 Kappa panna pellavaista,
 Kuitu kullenki tulisi.

XXIV. r. 177—186. v.

A honnan igen szépen láthatjuk, hogy *nemesek*, *nemzetesek* az oly hadak voltak, melyek tagjaiknak számosabb, kiterjedtebb voltánál fogva másoknál erősebbek, hatalmasabbak, hadi vállalatok sikeres végrehajtására alkalmasabbak, és így tekintélyesbek is voltak, a mennyiben ily fő nemzetségbe csakis vele egyaránt hatalmas hadak köthettek bele, s mérközhettek meg, a többiek pedig illő távol-ságban tartják vala tőle magokat. E tekintetben nevezetes felvilá-gosítást nyújt Lemminkäinennek nőrablási szándokkal való útraké-szülődése Sáriba (= szigetre) az ottani fő nemzetséghez; ugyanis mielőtt útra kelne, anyja őt az odavaló utazásról minden áron le-akarja beszélni.

Ne menj oda én fiacskám,
 Külömbekhez tenmagadnál
 Nem türnek meg azokba a
 Sáribeli főhadakba.

Ellös menkö poikaseni,
 Parempihin itseäsi,
 Ei suattane sinua
 Saaren suurehen sukuhun

XI. r. 69—72. v.

Nevezetes, hogy a finnek se az *úr szóra*, se a *nemesre* nem élnek ön szavaikkal, hanem a svédből kölcsönözött *herra* és *aatelinen* szavakat használják, a mi még jobban megerősít engem azon fen-nebb érvényesített nézetemben, hogy nem lévén üsidőkben sem a magyar, sem a finn népeknél oly nemesség, mint a minő a nyugati nemzeteknél, s a milyen a középkorban lassanként nálunk is kifejlett: az *úr* és *nemes* szavaknak sem lehetett más értelme, mint a mint ezt a Kalevalának fentidéztem helye megvilágosítja. Midőn pedig ezen intézmény nálunk is kifejlett, az akkor még tanácsko-zásaiban s közéletben kizárólag magyar nyelvet használt független magyar nemzet e fogalmak kifejezésére az *úr* és *nemes* saját eredeti szavait, mint legtisztességesebb kifejezésmódokat fogadta el; ellen-

ben a finn nép nem levén független, hanem más nép uralmától függő, bár épen nem szolgálai viszonyban élő nép, saját szavait elejtette, s azon nemzet szavait fogadta el, melytől az idegen szó jelölte viszonyokat elsajátította vala, egészen úgy, mint ez nálunk is megtörtént a *herczeg*, *gróf* és *báró* szavakkal.

A *nemes* szónak most adtam értelmezésével szoros összefüggésben van a *faj* = laji szó, úgy a magyar, mint a finn nyelvben, melyre nézve ezen nevezetes helyet találjuk a Kalevalában. Midőn Lemminkäinen Éjszakhon nagyurával kardot akar mérni, így szól hozzá :

Atyám sem félt vala előbb	Eip' ennen minun isoni,
A kardjával mérkőzöktől,	Miekka mittoja varannut,
Fija faja váltazott voln'	Pojastako polvi muutui
Saját neme kifogyott voln' ?	Lapsesta laji väheni ?

XXVII. r. 291—294. v.

a hol tehát Lemminkäinen atyja fajára hivatkozva, azt a hadi erény-nyel, vitézséggel, hősiebátorsággal egyértékűnek veszi. *Elfajulni* tehát anyyi, mint az atyja-birta erényeket elveszteni, s helyette más ahhoz nem hasonló erkölcsöket venni fel; a *fajtalan* szó pedig már olyant jelentett, a kinek az ősi erényekben már semmi része nem volt. Kiegészíti az utóbb mondottakat a magyar közmondás *külömb ember légy apádnál*, t. i. erényekben, s annak nemére, fajtájára nézve, mely közmondás egyébiránt a finben is megvan, s így hangzik: *Suopi miehen vertaiseksi, poikansa paremaks*, azaz magyarul: megengedjük másoknak hozzánk hasonlónak, fiainknak különbnek is lenni, a hol, ha a külső alak nem is az szóról szóra, de az észjárat, s a közmondás szelleme egészen az.

[A Kalevalának a *nemes* szóra vonatkozólag tettem idézetnek második versében az a mit én hófehér tubácskának fordítottam, az eredeti szövegben *liina lintu* = len-vászón-madárkának mondatik, a minek megfelel a magyar *vászón-cseléd* kifejezés, melyhez a hasonlat a hó- vagy vászónfehérségtől van véve. A *vászón-cseléd* elnevezésben is korántsem a vászón, hanem annak hófehér színe a fő dolog. Mert tudnunk kell, hogy egész Éjszakhon a fehér szín különös előszeretetet és kegyelet tárgya, a mi nem volt különben őseinknél is; így fejr lovakat áldoztak, fejr lovakkal kedveskedtek Svatoplugnak is; ők magok is fejr magyarok voltak; fejr várakat építettek, a mint nevezik vala a fővárosokat: Székesfejrvárnak, Gyulafejr-

várnak; magát a nőnemet is megtisztelőleg fejér népnek, ami ugyanannyi, mint az árja népeknél a szépnem].

Kard. A múlt évben néhány hírlapunkban körútat tett egy nyilván a finn nemzet kisebbitésére felemlített tudósítás, miszerint eladó lányok férjhez mentökkor férjeik kivont kardját annak hüvelyébe belesapják. De e szokás a valóban hős finn nemzetnek, melyet a német történészek a harminczéves háborúban, melyben ezek a svéd nagy király hadseregének úgyszólván lelkét képezék, elneveztek horribile agmen hakka-palleorum-nak (hakka päälle fin-nül annyi mint magyarul üsdvágd), nem hogy kisebbségére nem szolgálhat, sőt ellenkezőleg a nemzet hősies szokásai erkölcsi bizonyítványául vehető. Minthogy pedig felemlítettet, helyén találok erre vonatkozólag is némi felvilágosítást nyújtani. A gyűrűvel való eljegyzés a keresztény vallás elterjedésével lett a népeknél általános. A finn szokás ennél régibb lehet, és semmi egyebet nem jelent, mint az elgyűrűzés, mely a férfinak nővel való egybekelését jelenti. Bővebb felvilágosításul szolgálhatnak a következők: Az eladó lányok általános neve a finneknél a *tupinen* melléknév, szóról szóra: *tokos*. Midőn a hüvelyes vetemények, sőt a gabona neműek is érni kezdenek, mondják nálunk, hogy tokosodnak; a tokos szó tehát itt átvitt értelemben szerepel és annyit tesz, mint érett. Mivel pedig a kard hüvelyének nevéül a finnben ugyanezen szó használtatik, valamint a magyarban, ha nem is a tok szó, de úgy növényekre, mint a kard tokjának nevére a *hüvely* szó, magát a kardot pedig szinte csak bajuszos és így érett hősök (parta-suut urohot) viselik vala: azért méltán választaték az az egybekelés jelképéül egy oly fontos és messze hordású és kihatású időpontban, a minő a férfúnak nővel való egybekelése. Midőn tehát a mennyasszony férje kardját annak hüvelyébe becsapta; ez semmi egyebet nem jelentett, mint a leánynak érettségét, tokosságát, és érdemes voltát kardhordó férfi nejevé feleségévé (puoliso) lehetni. A ki tehát e szokással valami időtlen feslettségi képzetet akarna összekötni, az nagyon csalódnék. Ugyanis az éjszaki népek ősidőkben kivétel nélkül rendkívül tisztá életökről, és az e feltételezte tartós épségről és hosszú életről voltak híresek. Olaus Magnus szerint bizonyos időkben a férj maga és neje közzé kardját szokta fektetni. Ily szokásnak a magyar mesékben is van nyoma. Arany László mese gyűjteményében van egy „Az aranyhajú hercegasszony“ című mese, melyben a meshős

maga és álnéje közzé a kardját fekteti, mely mesének őskori régiségére mutat, hogy a herczegnének „homlokán a nap volt, a mel-
lén a hold, a két orczáján meg két gyönyörű csillag, szóról szóra
úgy, a mint a Kalevalában Éjszakhon tündéri leányának. Ehhez még
azt is tudnunk kell, hogy a *kard* a finn népeknél oly kiváló tiszte-
let tárgya volt, hogy öntudatosnak tekintették, a kinek őrszelleme
van, a ki az őt viselő férfinak jó és rossz, szép, avagy dísztelen cse-
lekedeteinek tanuja és tudója, a ki a hőssel beszédbe is ered, meg-
dicséri, avagy megfeddi, sőt meg is bünteti őt, a mint ez Kullervo-
val is úgy a finn, mint eszt monda szerint, meg is történtnek adatik
elő a Kalevalában.

Egynejjűség. Családi életökben egynejjűek voltak, de nagy
okoknál fogva elváltak, különösen hűtlenség esetében, a mint ezt
láthatjuk a Kalevala azon helyéből, hol Lemminkäinen a neje áll-
hatatlanságán s vélt hűtlenségén felbosszankodva, más nőt akar
Éjszakhonból venni, de az anyja erről le akarja verni, így szólván:

Hisz neked itt van Kyllikkid,	Sull' on Kyllikki koissa,
Mint ott bárki különb ez itt;	Koti-nainen korkeampi;
Két nő máskép is szokatlan	Kamala on kaksi naista
Egy férfinak az ágyában.“	Yhen miehen vuotehella.“

XII. r. 119—122. v.

Tudjuk, hogy nem volt a dolog másképen őseinknél sem.

Nőrablás. Az őskori rendezetlen állapotok közepett nagyon
is könnyen megtörténhetek minden népnél az oly balesetek, a
milyen volt a görögöknél Oedipus, a finn-eszt népeknél a Kul-
lervo története, hogy közelrokonok egymást nem ismerve, szerel-
mi viszonyba keveredtek. Ilyesmit egy az erkölcsi tisztaságot bál-
ványozó nép az őket ért legnagyobb szerencsétlenségnek, örökös
gyalázatnak tekintett, azért feleségeiket többnyire rabolták, még
pedig mindig ellenséges törzsekből. Hogy a dolog nálunk sem volt
másképen, erről sz. István, és sz. László törvényeiből eléggé meg-
győződhetünk. Nyelvünkben van egy pajzán, s mivel eredetét ma
már nem tudjuk, homályos értelmű kifejezés, mely szerint nőkről
mondják, hogy *bevették a várát*; íme ez eredetileg semmi egyebet
nem jelentett, mint *nőrablást*. Így kérdezi Ilmarinen anyja Loviatar
a fiától, midőn ez Éjszakhon asszonya bájos leányát, mint feleségét,
haza hozta, hogy baj nélkül járt-e, s a leányt szép szerrel avagy

erővel rabolta-e, bevette-e a leány várát, falait ledöntötte-e? (Kalev. XXV. r. 89—100. v.). Összefüggésben látszik ezzel lenni egy másik közmondásunk, *várt leány várt talál*, melynek ősrégiségre úgy az elő-rimből, mint a cselekvőige múlt részesülőjéből következtethetünk. A Kalevala nem egy helyéből láthatólag a vár (linna) nálok, és minden valószínűség szerint őseinknél is, nem csak várát, erősséget, hanem általában lakhelyet, úgy lehet egy hadnak a tanyáját, fészket jelentette.

Áldomás. Mi az áldomást kizárólag ősi magyar szólásnak tartjuk, de ez a finnek és eszteknél is így van, s a mi több, mint Donner O. finn tudósnaak fennebb idéztem értekezéséből látom, ők is kizárólag finn szokásnak tartják, adásvevés, avagy más dolog bevégezte után áldomást (harjakaiset) inni. Tehát ezen jellemző szokás szinte közös velünk és a finn népekkel.

Tor. A Kalevalában nem találtam tor leírását, de e szokásnak általános divatára bizton következtethetünk a *Kanteletar* népdalgyűjtemény „*Egér tor*“ című költeményéből, a hol a nyúl az egeret előtalálva, ezt kérdezi tőle: „Hová, hává egerecske, piczi lábaid szedegetve?“ Ez pedig azt feleli rá: „Szegény egér, hát én bizony vendégimet torra hívom, meghalt nekem két fiacskám a fülesztő kádba bukván“ stb. — *Búsuljon a ló, elég nagy a feje hozzá.* Már e csak magyar közmondás! de honnan veszi eredetét, aligha megfejti valaki pusztán a magyar nyelvvel. Nézzünk szét hát a Kalevalában, hátha találunk ott valamit, a miből ezt kimagyarázhatjuk. Csakugyan van is annak oly részlete, a melyből ennek keletkeztét gyönyörűen megérthetjük; s legérdekesebb a dologban az, hogy e közmondás mythologiai eredetű. Tudnunk kell ugyanis, a mint fentebb az istenekről szóltomban bővebben kifejtettem, hogy az altaji népek ősvallása a természetet csak úgy megnépesíti vala mindenféle őrszellemekkel, mint a görög-római; ezenkívül mindenféle lelki, és testi állapotokat jó avagy rossz szellemeknek képzelt, s képzeletében legtöbbsnyire meg is testesített, s így a búbánatot is, melyet szinte úgy még mai napig is a magyar nép a malomba visz, és lejárát; mely észjárát ismét talál egy másik finn szinte mythologiai kifejezés észjárataival, mely a betegségeket a Betegség-hegyre úzi *kiviä kivistämähän*, szóról szóra *köveket kőnozni*, vagyis morzsolni. Ott a betegség, itt a búbánat mindketten élő lényeknek képzeltek, s míg a finnek a betegséget kömorzsolni küldik, addig a magyar

nép a búbánatot örölteti meg. De álljanak itt a Kalevala XXII. runója 439—460. versei, a hol Éjszakasszonyának leánya menyegzője alkalmából ennek a szülői háztól való megválta feletti bánatát így fejezi ki:

„Az én gondom több sokkalta,
Mint kavics a gyors folyamba;
El se bírná egy paripa,
Bár vasalva jól a lába,
Én epesztő bánatomat
Én fekete gyász soromat.“

De egy gyerek így vigasztalja:

„Van is okod, mért búsulnod,
Szeri felett így aggódnod.
Add a búdat a lovaknak,
Gyászkod sötét szinczoczóknak,
A vas szájú hadd szorongjon
Nagy a feje hadd búsúljon.“

Azon módon Lemminkäinen is egyik hadjárataiban eltévedvén aggódni kezdett, de elvégre táltossággal „gondjaiból paripákat bűvölgetett, ménlovakat feketéket, rossz napiból kantárt szerzett, titkos bűből bajból nyeretget, veté magát a hátára, hóka lova derekára.“ Íme a fentebbi közmondás eredete; íme egy darab pagánykori finn-magyar hitrege. Hasonló ehhez eredetére nézve egy másik közmondásunk: *Ember fogad fogadást, eb a ki megállja*, melyet Dugonics Bocskai Istvántól eredetnek állít. E közmondás szinte ős időkből származik, és eredetét egy az ebről szörlő mesétől veszi, mely szerint az eb felfogadta valamihez nem nyulnia, de csakhamar megszegé a fogadást, innen finnül *syödi kunnionsa* (megenni a tisztességét) annyi, mint hazudni. Így a Kalevala IX. r. 320—221. versében a vas eredetéről az ócsárló igék (Raudan herjaus-sanat) célzással amaz ősrégi mesére ez fordul elő: *Megszakítád hitvány hited, s mint eb falád fel ten dicsed*. Őseink tehát e közmondást még őshazájokból hozták magokkal.

E két utóbbi közmondás fejtegetéséből tehát azt is láthatjuk, hogy az őshagyományok sokszor ezekben is keresnek és találnak menedéket. Lehetnek ilyenek többen is; ezúttal még csak egy sajtós közmondásra terjedek ki, a hol már, ha szóról szóra egyezést nem is, de kétségtelenül egyenlő észjáratra találunk, s a mely

egyszersmind mintegy példában mutatja fel előttünk, hogyan marad meg az észjárás még akkor is, midőn már az eredeti anyag részben vagy egészen elveszett. E közmondás így hangzik:

Kása nem étel, asszony nem ember, paripa nem kancza, és egész serege az ily látszólagos ellentéteknek. A finneknek szinte vannak ily tréfás ellentétek, és pedig: *lyány nem ember, kecske nem állat, kancza nem ló, kárász nem hal, kaszub nem edény, fazék nem üst* stb., melyek közül egy-kettő még egyezést mutat, a többi már nem. Egyeznek még a következők:

Sanasta miestü, sarvesta härkä, magyarul: Embert a szaváról, ökröt a szarváról.

Pitkät hiukses, lyhyt mieli, magy.: Hosszú haj, rövid esze.

Ei kaikki kulta, mikä kiiltä, magy.: Nem mind arany, a mi fénylik.

Mistä hoikka siintä poikki, magy.: A kötél is ott szakadt, a hol legvékonyabb.

Siinä susi, missä mainitaan, magy.: Farkast emlegetnek, kert alatt kullog.

Paksumpi veri kuin vesi, magy.: Vér nem válik vízzé.

Itku pitkästä ilasta, magy.: Hosszú nevetésnek sírás a vége. Legyen az eszt közmondások közül is egy-kettő:

Kes vaest last lööb, selle käed lüvad lämbi (kämpi) jallad jämpi, szóról szóra: Ki az árvát bántja, nincs az olyannak szerencséje. A magyar közmondás ez: Verje meg az isten, ki az árvát bántja.

Küllab se parraneb enne ärra, kui sa naese võttad, meggyógyul az, mig megnősülsz, vagy férjhez mégy (gyermekeknek mondják a magyar anyák, mikor a kezöket megsértik).

Polle surma vasto egga rohto egga ohto, halál ellen nincs orvosság.

Puus on teise mehhe haigus, kiki legjobban tudja, hol szorít a csizmája.

Temmal on (*hea küne ammet*) hosszú körme (nálunk hosszú (*pikkad küned*) ujja) van, azaz lop.

Végül felhozott néhány összetett szót, a melyek hasonló észjáratot mutatnak.

A vogulból: *numi-tarom* = menny-ég, annyi mint isten, *aj-pi* = lyány-fi, annyi mint gyermek, *tale-tuj* = tél-nyár, annyi mint esztendő, *hol-sem* = orr-szem, annyi mint arczkép, *kvol-paul* = ház-

falu, annyi mint hon. A finn nyelvből *väki-valta* = erő-hatalom, *raha-karva* = szörbőr, annyi mint bundanemű, *kirves-kuokka* = sajátlag fejsze-kapa, annyi mint csákány-kapa, mert a csákány is, legalább alakjára, hasonlít a fejszéhez; *kyntäjä-kylväjä* = szántóvető, annyi mint földmivelő stb. A magyarból *épkéz-láb*, annyi mint egészséges, *szemfül*, annyi mint nagyon figyelmes, *hírnév*, annyi mint tekintély, *szokás-mondás*, annyi mint közmondás, *példa-beszéd*, ugyanaz, *ok-mód*, annyi mint valamely nehéz dolognak nyitja, *csinbin*, annyi mint valamely ügy körülményei, *csinbog*, annyi mint fojtókötés, *ág-bog*, annyi mint ág-görbületek, *kéz-ügy*, annyi mint jó alkalom, *szer-szám*, annyi mint eszköz, *ügy-baj*, annyi mint nehézségek, *per-patvar*, annyi mint pereskedés, *bü-báj*, annyi mint varázslás, *idő-nap*, annyi mint időhatár, *hó-harmat*, annyi mint dér, *bü-bá-nat*, annyi mint nagykeserűség, *szántó-vető*, annyi mint földmivelő, *furó-faragó*, annyi mint fából dolgozó mesterember, *szó-beszéd*, annyi mint társalgás, *szószólás* = védelmezés, *hajl-bókolás*, annyi mint hízelkedés, *rugkapálás*, annyi mint erélyes ellenkezés, *járás-kelés*, annyi mint sétálás stb.

Szólanom kellenék még a népmesékről, de azok egy külön tanulmánynak lehetnek tárgyai.

BARNA FERDINÁND.